

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Ε Π Ι Σ Η Μ Η   Υ Π Ο Δ Ο Χ Η
ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΠΑΥΛΟΥ ΤΖΕΡΜΙΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Κύριε Συνάδελφε,

Με όλως ιδιαίτερη χαρά σάς υποδέχομαι σήμερα επίσημως στην 'Ακαδημία 'Αθηνών, ή όποία σάς εξέλεξε προσφάτως άντεπιστέλλον αὐτῆς μέλος. 'Η λαμπρά σας σταδιοδρομία στην 'Ελβετία μαζί με την πολύτιμη συμβολή σας στην έπιστήμη και την εκπαίδευση γενικότερα σάς όδήγησαν επάξια στην πνευματική οίκογένεια τῆς 'Ακαδημίας μας.

'Υπῆρξате άριστοῦχος πτυχιούχος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνών και μετά τις μεταπτυχιακές σας σπουδές γίνατε έπιστημονικός συνεργάτης τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης. 'Από τὸ 1965 έως τὸ 1995 διατελέσατε καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Φράϊμπουργκ τῆς 'Ελβετίας, και από τὸ 1984 μέχρι τὸ 1992 και καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης με άντικείμενο τῆς διδασκαλίας σας γιά τὸ Βυζάντιο και τὸ Νέο 'Ελληνισμό.

'Επιπλέον ως δημοσιολόγος συνεργαστήκατε με τὸ έλβετικό ραδιόφωνο και την έγκυρη έφημερίδα Neue Zürcher Zeitung συμβάλλοντας έτσι στην προβολή τῆς εικόνας τῆς 'Ελλάδας στὸν γερμανόφωνο κοινὸ κόσμο και διαφωτίζοντας τοὺς Εὐρωπαίους γιά τὸ παράνομο πολιτικὸ καθεστὼς τῆς 21ης 'Απριλίου.

Γιά τὸ πλούσιο συγγραφικὸ σας έργο και τῇ συμβολῇ σας στην έπιστήμη γενικότερα θά όμιλήσει με έντολή τῆς Συγκλήτου ὁ άκαδημαϊκός κ. Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος τὸν όποϊον και παρακαλῶ νά εὐαρεστηθεῖ νά λάβει τὸ λόγο.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Κύριε Τζερμιᾶ,

Ἡ Ἀκαδημία σᾶς ὑποδέχεται ἀπόψε ὡς Ἀντεπιστέλλον Μέλος της, ἐκλεγμένο τὴν 30 Μαρτίου 2000 ἀπὸ τὴν Ὀλομέλειά της.

Σᾶς ἐκφράζω τὰ συγχαρητήριά μου καὶ τὴν ἔμπειρη προσδοκία μου ὅτι, ἐνισχυμένος ἀπὸ τὸν βαρύτιμο αὐτὸν πνευματικὸ τίτλο, θὰ συνεχίσετε μὲ τὸν ἴδιο ζῆλο τὸ ἔργο ἥδη στὴν ἀλλοδαπὴ ἔργο σας διακονίας τῆς ἐλληνικῆς Ἱστορίας καὶ τῶν ἐλληνικῶν Γραμμάτων, καὶ τῶν ἐλληνικῶν δικαιωμάτων.

Θὰ ἐπιχειρήσω, καθὼς ἡ ἑορταστικὴ αὐτὴ ὥρα ὑπαγορεύει, νὰ ἐκθέσω μὲ τρόπο συνοπτικὸ τὸν βίον σας καὶ τὰ πεπραγμένα σας.

Γεννημένος στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1925, ζήσατε ὡς τὸ 1940 ἐκεῖ, ὅπου διέμεναν ἕως τότε οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὴν Κρήτη γονεῖς σας, Νικόλαος Τζερμιᾶς καὶ Ἐριφύλη τὸ γένος Πλατάκη.

Ἀπὸ τοὺς γονεῖς σας δεχθήκατε ὄχι μόνον τὴν οἰκογενειακὴ θαλπωρὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν ιδεολογικὴ προετοιμασίαν κάπως γιὰ τὸν ἀξιολογικὸ προσανατολισμὸ τῆς ζωῆς σας, καὶ στὴν νεανικὴ σας ἡλικία ἥδη καὶ στὴν ἡλικία σας τῆς ὠριμότητος. Ὁ πατέρας σας, δικηγόρος καὶ πολιτευτὴς, συνεργάτης μεγάλου πολιτικοῦ, ὅπως ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, καὶ Ὑπουργὸς τὸ 1932 στὴν Κυβέρνηση τοῦ πρωτοπόρου πολιτικοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου, αὐθόρμητα, μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ βίου του, ἐνωρίς σᾶς ποδηγέτησε πρὸς τρόπον βίου ὃχι ἀτομικιστικὰ χρησιμοθηρικοῦ, ἀλλὰ ὑπηρετικοῦ τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ Ἔθνους, διακονικοῦ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν Γραμμάτων.

Μαθητεύσατε ἀρχικὰ στὸ Πειραματικὸ Σχολεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, συνέχισατε καὶ περατώσατε ὅμως τὶς γυμνασιακὰς σπουδὰς στὸ αὐστηρὸ Πρῶτο Γυμνάσιο Ἀθηνῶν, ὅπου ἐπίσης εἶχαν μαθητεύσει πολλοὶ Πρωθυπουργοὶ καὶ ἄλλοι διάσημοι ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος, ὅπου εἶχε μαθητεύσει καὶ ἀριστεύσει ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καὶ ὅπου εὐτύχησα ὡς μαθητὴς νὰ ζήσω τὶς ὠραιότερες ἡμέρες τῆς ζωῆς μου καὶ νὰ τιμηθῶ ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς καὶ τοὺς συμμαθητὲς μου ἀκέραια. Εὐλογία ἄρα εἶναι καὶ ἡ συγκίνησή μου ἀπόψε μὲ τὴν ὑποδοχὴ ἐκλεκτοῦ ὁμοσχόλου μου.

Ἀριστεύσατε καὶ ὡς φοιτητὴς Νομικῆς στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ εἶχατε δίκαια τὴν ἀμέριστη ἐκτίμησιν τῶν συμφοιτητῶν σας, ὅπως μὲ βεβαίωσε πρόσφατα καὶ ὁ πρῶην Πρωθυπουργός, καὶ Πρόεδρός μου ὡς Ὑπουργοῦ Παιδείας, Κύριος Ἰωάννης Γρίβας.

Καί, ὅπως ἦταν ἐπικοί τότε οἱ καιροί, δὲν ἐδειλιάσατε καὶ δὲν ὠκνήσατε, ἀλλὰ νεώτατος ἀγωνισθήκατε κατὰ δύναμιν στὴν Ἑθνικὴ Ἀντίσταση.

Οἱ μεταπτυχιακὲς στὸ Ἐξωτερικὸ σπουδὲς σας εἶχαν ὡς συνέχεια καὶ τὴ διαμονὴ στὸ ἐξωτερικὸ ἔκτοτε, ἀλλὰ χωρὶς ν' ἀποσυνδεθεῖτε συναισθηματικὰ οὔτε ἡθικά, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὶς ὑποχρεώσεις, ἀπὸ τὴν πατρίδα σας Ἑλλάδα. Ἐκπληρώσατε ἄλλωστε καὶ τὸ κυριότερο χρέος τοῦ Ἑλλήνου πολίτη, δηλαδὴ νὰ ἐκτίσει τὴν στρατιωτικὴ θητεία του, μὲ ὑπηρεσία κανονικὴ στὸ πολεμικὸ ναυτικὸ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ζωὴ σας ἐπὶ σχεδὸν πέντε δεκαετίες ἐκτὸς Ἑλλάδος εἶναι μεστή ἀπὸ γόνιμη δράση πολλαπλή: μελέτη καὶ διδασκαλία, συγγραφή καὶ δημοσιογραφία, ἐπιμέλεια γιὰ ζητήματα ἐθνικά.

Ἀρχίσατε πανεπιστημιακὴ σταδιοδρομία ὡς Συνεργάτης ἐπιστημονικὸς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης ἀπὸ τὸ 1956 ἕως τὸ 1962 μὲ ἀντικείμενο ἔρευνας θέματα γλώσσας τοῦ δικαίου, ἀρχαιολογίας τοῦ δικαίου, λαογραφίας τοῦ δικαίου. Στὴν περίοδο αὕτῃ ἐκδηλώθηκε ἤδη ἐνεργὰ τὸ ἐνδιαφέρον σας γιὰ τοὺς Ἑλλήνες στὴν Ἑλβετία μετανάστες καὶ γιὰ τὴν διάδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Μὲ πρωτοβουλία σας ἡ Ἑπαγγελματικὴ Σχολὴ Ζυρίχης περιέλαβε στὸ πρόγραμμά της ἀπὸ τὸ 1961 διδασκαλία τῆς γερμανικῆς γλώσσας γιὰ Ἑλλήνες μὲ συμβολικὰ δίδακτρα, καὶ ἀπὸ τὸ 1962 διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας γιὰ Ἑλβετοὺς. Πολὺς ἀπὸ τὸν πολυτιμο χρόνο σας ἀναλώθηκε ἀφιλόκερδα στὴ διπλὴ αὕτῃ γλωσσικὴ διδασκαλία, ἕως καὶ τὸ 1977.

Ἀπὸ τὸ 1965 ἕως τὸ 1995 διδάξατε ὡς Νεοελληνιστὴς καὶ Βυζαντινολόγος στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Φράϊμπουργκ τῆς Ἑλβετίας, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1984 ἕως τὸ 1992 διδάξατε ὡς Νεοελληνιστὴς καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης. Ὅταν μετὰ διδασκαλία τριάντα χρόνων, τὸ 1995, ἀποχωρήσατε λόγῳ τοῦ ὀρίου ἡλικίας, τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Φράϊμπουργκ ὀργάνωσε ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο πρὸς τιμὴν σας. Καὶ τὸ 1996 ἐκδόθηκε τιμητικὸς τόμος γιὰ τὴ δράση καὶ τὸ ἔργο σας.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐπὶ ἐξάμηνα πολλὰ διδάξατε καὶ στὸ Λαϊκὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης, καὶ προπάντων ὑπῆρξατε Διευθυντὴς, ἐπὶ μία εἰκοσαετία, 1970 ἕως 1990, ἐκπομπῆς τοῦ ἐλβετικοῦ Ραδιοφώνου γιὰ Ἑλλήνες καὶ Φιλέλληνες, ἀλλὰ καὶ συνεργάτης ἐπὶ χρόνια πολλὰ τῆς διεθνοῦς ἐμβέλειας ἐλβετικῆς ἐφημερίδας *Neue Zürcher Zeitung*. Ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς θέσεις προσφέρατε ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες γιὰ τὴν προβολὴ τῶν ἐλληνικῶν ἀξιών καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν ἐλληνικῶν δικαιωμάτων. Ἐκφραστικὰ εἶναι γιὰ τὴν ἐξαίρετη αὕτῃ δράση σας ὅσα ἔγραψαν ὁ Gunnar Hering τὸ 1993 καὶ ὁ Jacques Schamp τὸ 1996. Ὁ πρῶτος σᾶς ἀναγνώριζε, ὅτι συμβάλατε ὅσο ἴσως οὐδεὶς ἄλλος γιὰ τὴν προβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὸν γερμανόγλωσσο κόσμο.

‘Ο δεύτερος τονίζει για σās: *«il domine de très haut la culture millénaire de son pays d’origine»*.

Καί, όταν ήλθαν χρόνοι δίσεχτοι για την ‘Ελλάδα, με την πολιτική άνωμαλία, την από 1967 έως 1974, προσποκτήσατε και άλλο τίτλο έθνικοῦ αγωνιστῆ, με την εὔστοχη από τις στῆλες τῆς Neue Zürcher Zeitung διαφώτιση τῶν Εὐρωπαίων για την πολιτική δοκιμασία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ και για τὸ καθῆκον τους νὰ βοηθήσουν πρὸς παλινόρθωση τῆς δημοκρατίας στὴ γενέτειρά της.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο σας εἶναι δυσεπτότευτο, καθὼς ἀπὸ ἐτῶν πολλῶν ἀκονος προβαίνετε καθημερινὰ σχεδὸν στὴν ἀποτύπωση μετὴν γραφίδα σας τῶν γνώσεων και τῶν στοχασμῶν σας.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν δημοσιευμάτων σας ἐπισημαίνω τὰ σπουδαιότερα.

Μεταξὺ 1962 και 1964 ὑπῆρξαν τέσσερα σὲ γερμανικὴ γλῶσσα μετὰ θέματα ἐλληνικά: για τὴ λαϊκὴ μουσικὴ τῆς ‘Ελλάδος, θεωρημένη ὡς ἀγαθὸ πολιτισμοῦ ἀπὸ σκοπιὰ κοινωνιολογικὴ (Die volkstümliche Musik Griechenlands, Kulturelle und soziologische Aspekte, 1962) για τὸ ἔργο τοῦ Καζαντζάκη «Ἑλληνικὸ Πάθος» «Griechische Passion» (Nikos Kazantzakis und die Gerechtigkeit, Eine Analyse der «Griechischen Passion», 1963)· για τὸ συνολικὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Γιώργου Σεφέρη (Der griechische Lyriker Giorgos Seferis. Analyse seines Werkes, 1964)· και γερμανικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Καζαντζάκη «Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος», 1964. Προβάλατε με αὐτὰ πρὸς τὸ γερμανόγλωσσο κοινὸ τὸ νεοελληνικὸ πνεῦμα, εἴτε ὡς λαϊκὴ μουσικὴ εἴτε ὡς ποίηση δύο κορυφαίων ἐκπροσώπων του. Ἐκτοτε ἀναγνωρισθήκατε ὡς σημαντικὸς νεοελληνιστῆς με ἥθος ἐπιστημονικόν. Δὲν ἐπαύσατε ὅμως νὰ λειτουργεῖτε και ὡς ἐπιστῆμων τοῦ δικαίου. Τὸ 1965 ἐκδόσατε με ἰδικὴ σας ἐπεξεργασία και με συμπληρώσεις ἰδικές σας τὸ σύγγραμμα τοῦ Eberhard von Künnsberg, Rechtsgeschichte und Volkskunde.

Τὸ 1969 ἐκδόθηκε ἡ σὲ γερμανικὴ γλῶσσα νεοελληνικὴ γραμματικὴ σας, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ ἀνάλυση τῶν μορφῶν τῆς δημοτικῆς ὑπάρχει ἐκθεση ἐξηγητικὴ πῶς γεννήθηκε ἡ νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα και σὲ ποιά κατὰστασι βρίσκεται. Ἀκολουθοῦν ἀργότερα τρία βιβλία σας για τὴν ‘Ελλάδα πάλι και σὲ γερμανικὴ γλῶσσα: Land der Griechen (χώρα τῶν Ἑλλήνων) τὸ 1981, και σὲ γαλλικὴ μετάφραση, με πρόλογο τοῦ Jacques Lacarrière, τὸ 1982· Neugriechische Geschichte (Νεοελληνικὴ Ἱστορία), τὸ 1986, ὅπου εἰσάγεται ὁ ἀναγνώστης, ὁ ξένος, στὴν Ἱστορία τῆς Νέας ‘Ελλάδος· Die neugriechische Literatur, Eine Orientierung, τὸ 1987, ὅπου ὁ ἀναγνώστης προσανατολίζεται πρὸς τις κύριες τάσεις και τοὺς κύριους ἐκπροσώπους τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Τὸ 1991 ἐκδόθηκε ἰδιαιτέρα σπουδαῖο βιβλίον σας, ἡ Geschichte der Republik

Zypern (Ίστορία τῆς Δημοκρατίας τῆς Κύπρου) μὲ ἀναφορὰ καὶ στὴν ἐπὶ χιλιετίες Ίστορία τῆς νήσου. Τὸ βιβλίο αὐτό, συγγραμμένο μὲ συνδυασμὸ τῆς ἱστορικῆς σας ἐμβρίθειας καὶ τῆς νομικῆς ἐπιστημοσύνης σας, ἐπικουρημένης καὶ ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ σας φρόνημα, ὑψηλὸ καὶ νηφάλιο, ἀποτελεῖ πολύτιμη συμβολὴ γιὰ τὴν ὀρθὴ παρουσία τοῦ Κυπριακοῦ ζητήματος πρὸς τὸ γερμανόγλωσσο κοινὸ τῆς Εὐρώπης, καὶ ἔχει βραβευθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Τὸ ἴδιο ἔτος 1991 ἐκδόθηκε τὸ βιβλίο σας Das andere Byzanz (Τὸ Ἄλλο Βυζάντιο). Στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ Ίστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ ὑποστηρίζετε μὲ ἀναπτύξεις ἐμπεριστατωμένες τὴν καλὴ φήμη τοῦ Βυζαντίου καὶ τονίζετε εἰδικὰ τὴ μεγάλη προσφορά του γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης. Καὶ ἀκολουθεῖ τὸ βιβλίο σας Griechenland, πλουτισμένο καὶ μὲ φωτογραφίες, στὴ σειρά Terra Magica, τὸ 1993.

Τὸ 1994 δημοσιεύθηκε ἡ μελέτη σας Die Identitätssuche des neuen Griechentums, Eine Studie zur Nationalfrage mit besonderer Berücksichtigung des Makedonien problems (Ἡ ἀναζήτηση τῆς ταυτότητας τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Μία μελέτη περὶ τοῦ Ἑθνικοῦ ζητήματος, μὲ ἰδιαιτέρη ἀναφορὰ στὸ Μακεδονικὸ πρόβλημα). Ὁ τίτλος της εἶναι ἀρκετὰ ἐκφραστικός.

Τὸ 1996 εἶχε δημοσιευθεῖ στὸν Τιμητικὸ σας Τόμο τὸ μελέτημά σας Die Neogräzistik im Wandel der Zeit (Οἱ σπουδὲς τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ στὴν ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν). Καὶ ἀκολούθησε μετὰ δύο ἔτη ἄλλο δημοσίευσμά σας γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο προσφιλές σας θέμα, Für eine Hellenistik mit Zukunft, ὅπου σχεδιάζετε κάπως τὴ μελλοντικὴ διαμόρφωση τῶν σπουδῶν τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

Στὰ Cambridge Papers τοῦ 1999 (ἀρ. 7) δημοσιεύθηκε τὸ μελέτημά σας Greek Cypriot Cultural Identity: A question of the «Elite» or of the whole people? ὅπου διερωτᾶσθε, ἂν στὴν ἀναζήτηση τῆς ἑλληνο-κυπριακῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας ἐνδείκνυται ἀναφορὰ σὲ ὀλίγους ἐπιλέκτους ἢ στὸ σύνολο τοῦ λαοῦ. Τὸ 1999 σὲ γερμανόγλωσσο τόμο συλλογικὸ γιὰ τὴν Εὐρώπη, δημοσιεύθηκε μελέτημά σας γιὰ τὴ Μάλτα καὶ γιὰ τὴν Κύπρο.

Ἀξίζει νὰ ὑπενθυμίσω καὶ ὅτι εἶχαν ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις δύο βιβλία σας: Ἡ νεοελληνικὴ Ίστορία εἶχε δεύτερη ἐπαυξημένη ἔκδοση τὸ 1993 καὶ τρίτη ἀνανεωμένη ἔκδοση τὸ 1999, ἡ Ίστορία τῆς Δημοκρατίας τῆς Κύπρου εἶχε δεύτερη ἐνημερωμένη ἔκδοση τὸ 1995 καὶ τρίτη ἀνανεωμένη ἔκδοση τὸ 1998.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔχετε συγγράψει καὶ δημοσιεύσει μελετήματα καὶ σὲ γλώσσα ἑλληνικὴ. Ἰδοὺ ἀπὸ αὐτὰ μερικὰ: «Μὲ πυξίδα τὴν ἐλευθερίαν» Ἀθήνα 1977, «Ὁ Καραμαυλῆς τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ Ἀγώνα. Ίστορικὴ ἀποτίμηση μιᾶς δύσκολης ἐποχῆς (1967-1974)» Ἀθήνα 1984, «Μαρξισμὸς καὶ Ίστοριογραφία στὴν Ἑλλάδα. Μία

κριτική θεώρηση» Ἀθήνα 1987, «Στὸ σταυροδρόμι τῆς Ἱστορίας - Ἐθνικισμός ἢ ἀνθρωπισμός;» Ἀθήνα 1996.

Μὲ τὸ συγγραφικὸ ἔργο, μὲ τὴ διδακτικὴ δράση καὶ μὲ τὸν δημοσιογραφικὸ ἀγώνα σας θυμίζετε κάπως τοὺς Ἑλλήνες λογίους ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἀφιερωμένους στὴν καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν γραμμάτων καὶ στὴν εὐρύτατα ἐννοημένη παιδεία τῶν συμπατριωτῶν, ἀλλὰ καὶ στὴ διαφώτιση τῶν ξένων γιὰ τὴν κατάστασι τοῦ Ἑθνους.

Στὴν Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ὑπηρετημένη ἀπὸ τὴ διάνοια καὶ τὴ γραφίδα σας μὲ τόσον ζῆλο, ἔχετε ἤδη καταγραφεῖ καὶ ὁ ἴδιος μὲ ἰδιότητα πολλαπλή: ὡς δημοσιολόγος καὶ ὡς γλωσσολόγος, ὡς ἱστορικὸς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς, ὡς δημοσιογράφος καὶ ὡς ἐθνικὸς ἀγωνιστής.

Χαρακτηρίζεται ὁ βίος σας ἀπὸ συμμόρφωσι πρὸς τὸ οἶονεὶ παράγγελμα τοῦ Goethe: «nur rastlos betaetigt sich der Mann», παραλλαγή ἐξ ἄλλου τοῦ σωκρατικοῦ λόγου «ἕως πὲρ ἂν ἐμπνέω καὶ οἷός τ' ᾧ, οὐ μὴ παύσωμαι φιλοσοφῶν».

Χαίρω ἰδιαίτερα, ὅτι θὰ μᾶς ὁμιλήσετε ἀπόψε ἀπὸ περιουσίας γιὰ ἱστορικὰ ὑπερφορτισμένο ζήτημα, ὅπου κρίνεται ἡ τιμὴ τῶν Ἰσχυρῶν τῆς Γῆς καὶ τὸ κῦρος τῆς διεθνοῦς Δικαιοσύνης, σύνδρομα πρὸς τὸ πολιτικὸ μέλλον ἐνὸς ἁμωμοῦ λαοῦ, ἀπὸ αἰῶνων ἐγκατοίκου τῆς πρὸς ἀνατολὰς ἀκραίας Μεγαλονήσου τῆς Μεσογείου καὶ ἀκριτικῆς Μεγαλονήσου τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Κύριε συνάδελφε,

Σᾶς ἀπευθύνω εὐχὲς βαθύβλυστες γιὰ συνέχισι εὐπραξίας καὶ εὐτυχίας.

ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΩΣ ΘΕΜΑ
ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΠΑΥΛΟΥ ΤΖΕΡΜΙΑ

*Τώρα καλύτερα νὰ λησμονήσουμε πάνω σὲ τοῦ-
τα τὰ χαλίγια·
δὲ φελᾶ νὰ μιλάμε·
τὴ γνώμη τῶν δυνατῶν ποιὸς θὰ μπορέσει
νὰ τὴ γυρίσει;
ποιὸς θὰ μπορέσει ν' ἀκουστεῖ;
Καθένας χωριστὰ ὀνειρεύεται καὶ δὲν ἀκούει τὸ
βραχνὰ τῶν ἄλλων.*

Λόγια τοῦ Γιώργου Σεφέρη. Στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Σαλαμίνα τῆς Κύπρου». Στίχοι τοῦ Νοέμβρη ἢ, ὅπως λένε οἱ Κύπριοι, τοῦ Νιόβρη τοῦ 1953. Τότε δὲν εἶχε γίνεи ἀκόμα τὸ μεγάλο κακὸ τοῦ 1974. Μὰ εἶχαν προηγηθεῖ ἄλλα κακά. «Κύριε, βόηθα νὰ θυμόμαστε πῶς ἔγινε τοῦτο τὸ φονικό», ἔγραψε ὁ ποιητής, «τὴν ἀρπαγὴ, τὸ δόλο, τὴν ἰδιοτέλεια, τὸ στέγνωμα τῆς ἀγάπης. Κύριε, βόηθα νὰ τὰ ξεριζώσουμε...».

Ἡ ἱστορικὴ μοῖρα τῆς Κύπρου θέλησε νὰ εἶναι τὸ «νησὶ τῆς Ἀφροδίτης» πάντα στὴ μεθόριο ἀνάμεσα σὲ ξένες ἐπιδράσεις καὶ στὴ δική του ζωὴ. Γνώρισαν πολλοὺς κατακτητὲς οἱ Κύπριοι. Μὰ διατήρησαν τὴν ἰδιαιτερότητά τους, ποὺ ἤδη στὴν ἀρχαιότητα τοὺς ἔκανε δημιουργικὸ στοιχεῖο τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν πρόκειται φυσικὰ νὰ δώσω ἐδῶ οὔτε κἂν σὲ σκιαγραφία τὴν πολυκύμαντὴ ἱστορία τῆς μεγαλονήσου. Τὸ ἔκανα στὸ βιβλίο μου «Geschichte der Republik Zypern» («Ἱστορία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας»), ποὺ πρωτοκυκλοφόρησε τὸ 1991 στὴ Γερμανία καὶ βγῆκε —ἀνανεωμένο καὶ ἐνημερωμένο— τὸ 1995 σὲ δεύτερη καὶ τὸ 1998 σὲ τρίτη ἐκδοσὴ¹. Τώρα κυκλοφορεῖ καὶ στὰ ἑλληνικά. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀναπτύξεων τοῦ ἔργου μου ἀναφέρεται στὸν κάθε ἄλλο παρὰ ἀνέφελο βίو τοῦ κυπριακοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἀνακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τὴ νύχτα τῆς 15ης πρὸς τὴ 16η Αὐγούστου 1960

1. Pavlos Tzermias, Geschichte der Republik Zypern, Mit Berücksichtigung der historischen Entwicklung der Insel während der Jahrtausende, 3η ἐκδοσὴ, Tübingen 1998. Πρβλ. τώρα Παῦλος Ν. Τζερμιᾶς, Ἱστορία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, Μὲ ἀναδρομὴ στὴ ζωὴ τῆς μεγαλονήσου στὸ διάβα τῶν χιλιετιῶν, 2 τόμοι, Ἀθήνα 2001.

κι ύστερα. "Όμως τὸ βιβλίο περιέχει, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ὑπότιτλός του, καὶ ἐκτενὴ ἀνάλυση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῆς νήσου ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τὸ 1960. Οὐσιαστικά πρόκειται γιὰ μιὰν Ἱστορία τῆς Κύπρου καὶ τοῦ Κυπριακοῦ.

Τὸ 1994 τὸ γερμανόγλωσσο αὐτὸ ἔργο μου βραβεύτηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τὴν αἰτιολόγησή, ὅτι συνεγράφη «μετ' ἐπιστήμης πολλῆς» καὶ ὅτι ἀναδεικνύει «ἐξόχως τῆς πολυπαθοῦς ταύτης νήσου τὰ δίκαια». Μὲ βαθιὰ συγκίνηση εὐχαριστῶ τὸ ἀνώτατο πνευματικὸ ἴδρυμα τῆς πατρίδας μου γιὰ τὴ μεγάλη τιμὴ πρὸς τὸ πρόσωπό μου — τιμὴ, ποὺ ἔγινε ἀκόμη μεγαλύτερη μὲ τὴν ἐκλογή μου ὡς Ἀντεπιστατέλλοντος Μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Δίχως ἔχνος προσποιητῆς μετριοφροσύνης βλέπω τὸ καλωσόρισμα σὲ τοῦτο τὸ πρυτανεῖο τοῦ πολιτισμοῦ, σὲ τοῦτο τὸ ὁμορφο μέγαρο τῆς «ἀρχιτεκτονικῆς τριλογίας» τοῦ κέντρου τῆς Ἀθήνας, σὰν ἐπιβράβευση τῆς προσφοράς τοῦ ἀπόδημου ἐλληνισμοῦ. «Ὡς κρατικὸς», ἔγραψε κάποτε ὁ Νίκος Καζαντζάκης, «ὁ Ἕλληνας εἶναι φρικαλέος, ὡς Ὀδυσσεύς, περιπλανώμενος, ἐργαζόμενος, ἐμπορευόμενος, σκεπτόμενος... εἶναι μοναδικὸς στὸν κόσμον»². Βέβαια τὰ παραστατικὰ λόγια τοῦ μεγάλου λογοτέχνη χρειάζονται ἀρκετὸ μετριασμό. Μὰ κλείνουν μέσα τους κάποια δόση ἀλήθειας. Τὸ ξέρω, γιατί, ζυμωμένος μὲ τὸν ἐλληνισμό τῆς Διασποράς, ἔχω γνώση καὶ τῶν ἀδυναμιῶν του καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων του. Εὐλόγα καὶ εὐστοχα λοιπόν, πιστεύω, στὴν εἰσηγητικὴ ἐκθεσὴ τους πρὸς τὴν Τάξιν τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν οἱ ἀξιότιμοι Ἀκαδημαῖκοι Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, Γεώργιος Γ. Μητσόπουλος καὶ Ἰωάννης Στ. Πεσμαζόγλου ἀναφέρονται στὴν προέλευσή μου ἐξ Ἑλλήνων ἐπιστημόνων τοῦ Ἑξωτερικοῦ. "Όμως προσοχή: Τὴν ὅποια ἐπιστημοσύνη μου τὴν ὀφείλω ἐν πολλοῖς σὲ Ἑλληνες δασκάλους μου. Εὐτύχησα νὰ ὠφεληθῶ ἀπὸ τὰ νάματα τῆς παιδείας π.χ. τοῦ φιλοσόφου Βασιλείου Ν. Τατάκη στὸ Πειραματικὸ τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ φυσικοῦ Ἀλκινόου Μάζη στὸ Πειραματικὸ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ στὸ Α' Γυμνάσιο Ἀθηνῶν καὶ ἐπιφανῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας, ὅπως ὁ διεθνoῦς ἐμβέλειος οἰκονομολόγος Ξενοφῶν Ζολώτας καὶ οἱ ἀείμνηστοι νομομαθεῖς Γεώργιος Μαριδάκης, Ἀλέξανδρος Σβῶλος καὶ Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλόπουλος. Τὰ παραδείγματα θὰ μπορούσαν νὰ πολλαπλασιαστοῦν.

Πολλοὶ μὲ ρωτοῦν, πῶς καὶ γιατί βρῆκα τὴν ὁρεξὴ καὶ τὴ δύναμη ν' ἀφιερῶσω ἑκατοντάδες σελίδων στὴν Κύπρο καὶ τὸ Κυπριακό. Ἡ ἀπάντησή δὲν εἶναι εὐκόλη. Ἐγραψα τὴν πρώτη μελέτη μου γιὰ τὸ Κυπριακὸ τὸ 1958. Δημοσιεύτηκε στὴν

2. Νίκου Καζαντζάκη, Ἐπιστολὲς πρὸς τὴ Γαλάτεια, Ἀθήνα 1958, σελ. 140. Πρβλ. Παῦλος Ν. Τζεριμᾶς, Στὸ σταυροδρόμι τῆς Ἱστορίας, Ἐθνικισμὸς ἢ ἀνθρωπισμὸς; Ἀθήνα 1996, σελ. 197 ἐπ., ἰδιαίτερα σελ. 210.

Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht τοῦ φημισμένου διεθνολόγου καὶ φιλοσόφου τοῦ δικαίου Alfred Verdross (1890-1980), φίλου τῆς χώρας μας συνδεδεμένου μὲ ἐξέχοντες διανοητές της, π.χ. μὲ τὸν αἰμίνηστο Κωνσταντῖνο Τσάτσο. Ἀντικείμενο τῆς νεανικῆς πραγματείας μου ἦταν τὸ δικαίωμα αὐτοδιάθεσης τῶν Κυπρίων³. Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ οἱ Ἑλληνοκύπριοι ἀγωνίζονταν κατὰ τῆς βρετανικῆς ἀποικιοκρατίας. Στὴ μελέτη μου τόνιζα, πὼς τὸ αἶτημα τῆς Ἑνώσεως ἦταν μὲ βάση τὰ δημογραφικὰ δεδομένα σαφῶς δικαιολογημένο. Παρέπεμπα μετὰξὺ ἄλλων στὴ συνηγορία τοῦ Γερμανοῦ δημοσιολόγου Peter Härlin, ποὺ ἐξῆρε τὴν πληθυσμιακὴ ἀναλογία: 80% Ἕλληνες, ὅχι ἐντελῶς 18% Τούρκοι.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία μου στηριζόταν ἐν πολλοῖς στὸ Διεθνὲς Δίκαιο καὶ στὴ διεθνή δικαιοσύνη. Ὑποστήριζα, πὼς ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν αὐτοδιάθεση ἀφενὸς καὶ στὴν κρατικὴ κυριαρχία ἀφετέρου (ἄρθρο 1 ἀριθμὸς 2 καὶ ἄρθρο 2 ἀριθμὸς 7 τοῦ καταστατικοῦ χάρτη τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν ἀντίστοιχα) αἶρεται, ἂν ἡ κυριαρχία νοηθεῖ ὑπὸ τὴν προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς ἐνὸς πραγματικὰ ἐλεύθερου, δημοκρατικοῦ καὶ σεβόμενου τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων λαῶν κράτους. Ὡς πρὸς τὴ διεθνή δικαιοσύνη ἐπέκρινα ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς dignitas humana τὴν ἄνιση μεταχείριση τῶν λαῶν λόγῳ ἐθνικῶν, φυλετικῶν ἢ ἄλλων διαφορῶν. Αὐτὰ τὰ ἔγραφα σὲ μιὰν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία τὸ δικαίωμα αὐτοδιάθεσης προσέκρουε σὲ ἰσχυρὲς ἐνστάσεις στοὺς κόλπους τῆς παραδοσιακῆς θεωρίας τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, πρὶν δηλαδὴ ἀπὸ τὴν περίφημη ἀπόφαση 1514 (XV) τῆς 14ης Δεκεμβρίου 1960 τῆς γενικῆς συνέλευσης τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ δύο σύμφωνα ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τοῦ 1966.

Ἀπὸ τὸ 1958 δὲν ἔπαψα ν' ἀσχολοῦμαι μὲ τὸ Κυπριακό. Ἴσως σφράγισε καὶ σφραγίζει τὴν ἀγάπη μου γιὰ τὴ μεγαλόνησο ἡ κρητικὴ καταγωγή μου. Ἡ Κρήτη εἶναι «συγγένισσα» τῆς Κύπρου. Κρητικὸς ἦταν ὁ πατέρας μου. Κρητικιά ἡ μητέρα μου. Νανουρίστηκα μὲ στίχους ἀπὸ τὸν «Ἐρωτόκριτο». Τὰ λόγια τῆς Ἀρετοῦσας εἶναι καὶ δικά μου:

Γονεοὶ ποῦ μ' ἐσπείρετε, κι ἀπὸ τὰ κόκκαλά σας
ἐπῆρα κι ἀπ' τὸ αἷμα σας κι ἀπὸ τὴν ἀναπνιά σας.

Χάρη στὴν «ἀναπνιά» τούτη αἰσθάνομαι «δική μου» τὴν κυπριακὴ διάλεκτο. Οἱ ὅχι λίγες ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴν κυπριακὴ καὶ στὴν κρητικὴ ντοπιολαλιά ὑποπίπτουν εὐκόλα στὴν ἀντίληψη, ὅπως προκύπτει, γιὰ ν' ἀναφερθῶ μόνο σ' ἓνα παρά-

3. Pavlos Tzermias, Das Selbstbestimmungsrecht der Cyprioten, Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, τόμος IX, τεῦχος 2, 1958, σελ. 190-212.

δειγμα, από κάποιες άραιές, αλλά ενδιαφέρουσες έπισημάνσεις του μοναχοῦ καὶ λογίου τοῦ 16ου αἰώνα Παχώμιου Ρουσάνου. Παραπέμπω σὲ μελέτη τοῦ Νικολάου Κονομῆ γιὰ τὴν κυπριακὴ διάλεκτο⁴ καὶ ἐκφράζω ταυτόχρονα τὴ χαρὰ μου, γιὰτὶ «τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα» τὸ θέλησαν νὰ λάβει χώρα ἡ ὑποδοχὴ μου στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐπὶ προεδρίας ἑνὸς γόνου τῆς «νῆσου τῆς Ἀφροδίτης».

Ἐκανα ἤδη λόγο γιὰ τὴν ἰδιαιτερότητα τῶν Κυπρίων, ποὺ τοὺς ἔκανε νωρὶς δημιουργικὸ στοιχεῖο τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅπως παρατηροῦσε ὁ ἀλησμόνητος φίλος μου Παναγιώτης Ζέπος σ' αὐτὸ τὸ ῥωο παρουσίαζοντας κάποιο βιβλίο μου γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν 1η Ἀπριλίου 1982⁵, ἡ διαχρονικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ σφράγισε πάντα τὴ σκέψη μου. Ἀς θυμηθοῦμε τὰ λόγια τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ γιὰ τὴν Κύπρο: «Ἐστὶ κρυφοζωντάνεψες, ῥωο νησί, καὶ φύλαξες κι ἐστὶ τὰ προσκυῶς τῆς Ρωμιοσύνης τὰ εἶδωλα, τῆς Ὁμορφιάς τὸ εἶδωλο καὶ τῆς Παλικαριάς...». Κι ἀκόμα: «Ρωμαίους καὶ Σαρακηνούς, Τούρκους καὶ Φράγκους γνώρισες, ὦ Ροδαφνοῦσα ἐσύ, ἀπὸ τὴ Δύση ὁ Βασιλιάς κι ὁ Ρήγας σ' ἐρωτεύτηκαν ἀπ' τὴν Ἀνατολή...». Ὁὰμποροῦσα νὰ πῶ πολλὰ γιὰ τοῦτο τὸ διαλεκτικὸ συναπάντημα τῆς ἰδιαιτερότητας καὶ τοῦ ξένου στοιχείου στὸ διάβα τῶν αἰώνων, π.χ. κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναμέτρησης τοῦ Βυζαντίου μὲ τὸ Ἰσλάμ, κατὰ τὴν περίοδο τῶν Λουζινιανῶν καὶ τὸν καιρὸ τῆς κυριαρχίας τῆς Βενετίας. Μὰ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ Κυπριακοῦ περισσότερο ἐνδιαφέρουν ἡ κατὰκτηση τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1570-1571 καὶ οἱ ἐξελίξεις κατὰ τὴν ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Κύπρος ἀποτελοῦσε κομμάτι τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μπῶ σὲ λεπτομέρειες γιὰ τὴν Κύπρο τῆς ἐποχῆς τῆς κυριαρχίας τῶν Ὁθωμανῶν. Σημασία ἔχει ἡ ἐπισήμανση, πῶς ἡ κατάσταση παρουσίαζε κάμποσες ἰδιαιτερότητες. Μιὰ ἀπ' αὐτὰς ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῆς δύνάμης τοῦ Ἀρχιεπισκόπου σὲ ὀρισμένες φάσεις τῆς ἐξέλιξης. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ παράδειγμα γιὰ τὴν πολὺχρονη διακονία τοῦ Χρυσάνθου, ποὺ ταράχτηκε ὥστοςο ἀπὸ τὴ στάση τοῦ 1804. Τότε ξεσηκώθηκαν οἱ Τοῦρκοι τοῦ νησιοῦ κατὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη καὶ σκότωσαν πολλοὺς Ἑλλῆνες. Ὅμως ὁ Χατζηγεωργάκης πῆγε στὴν Πόλη καὶ κατόρθωσε νὰ καταστείλει στρατὸς ἀπὸ τὴν Καραμανία τὴν στάση. Πράγμα, ποὺ ταπείνωσε τοὺς Τούρκους καὶ συνέβαλε στὸ νὰ πάρουν τὸ 1821 ἄγρια ἐκδίκηση. Τὸν Ἰούλιο τοῦ χρόνου ἐκείνου χύθηκε στὴ Λευκωσία πολὺ αἷμα Ἑλλήνων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Τὸν ἴδιο καιρὸ ἔγιναν βίαιοι ἐξισλαμισμοὶ καὶ ἀρπαγὲς γυναικῶν. Οἱ ἀγάδες πήρανε λεία τὴν περιουσία τῶν θυμάτων τους.

4. Νικόλαος Κονομῆς, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς κυπριακῆς διαλέκτου, Κυπριακαὶ Σπουδαί, τόμος 12 (1953).

5. Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Τόμος 57 (1982), σελ. 237-239.

Τὸ 1878 ἡ Ἀγγλία πῆρε τὴν Κύπρο ἀπὸ τὸ Σουλτάνο. Μιὰ ἐπισταμένη κριτικὴ ἀνάλυση τῆς βρετανικῆς ἀποικιοκρατίας στὴ μεγάλονησο ὀδηγεῖ ἀνάμεσα στ' ἄλλα καὶ στὸ συμπέρασμα, πὼς τὸ Λονδίνο χρησιμοποίησε τὴν πολιτικὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε» ἀναφορικὰ μὲ τὶς σχέσεις τῶν Ἑλληνοκυπρίων καὶ τῶν Τουρκοκυπρίων. Χρησιμοποίησε ἰδιαίτερα τὴ σύνθεση τοῦ λεγόμενου Νομοθετικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦτο. Κατὰ κανόνα οἱ Τουρκοκύπριοι ἐκπρόσωποι στὸ πολιτικὸ αὐτὸ ὄργανο, πού ἄλλωστε ἀπὸ κάμποσες ἀπόψεις ἦταν διακοσμητικὸ, στήριζαν τὴν ἀποικιοκρατία. Καὶ στὸ σημεῖο τοῦτο ὥστόσο πρέπει ὁ ἱστορικὸς νὰ κάνει διαφοροποιημένες διαπιστώσεις. Πολὺ κατατοπιστικὲς εἶναι οἱ σχετικὲς ἀναπτύξεις τοῦ Κύπριου ἱστορικοῦ Γιώργου Γεωργαλλίδη⁶. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἑλληνοκυπρίων ἐγίναν λάθη, πού διευκόλυναν τὴν πολιτικὴ τῶν ἀποικιοκρατῶν.

Ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ ἔδωσε σὲ σχετικὸ μὲ τὸ Κυπριακὸ βιβλίο του τὸν τίτλο «Ἱστορία χαμένων εὐκαιριῶν». Καὶ χάθηκαν πραγματικὰ κάμποσες εὐκαιρίες λύσης τοῦ Κυπριακοῦ. Βέβαια τὸ «ἂν» στὴν Ἱστορία εἶναι δύσκολη ὑπόθεση. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ μὲ ἀπόλυτη σιγουριά, τί θὰ γινόταν, ἂν συνέβαινε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Ὁμῶς ὁ ἱστορικὸς ἔχει τὸ χρέος παρὰ τὶς ὅσες ἀβεβαιότητες, πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ὑφὴ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, νὰ ἐπισημάνει ὀρισμένες ἀλήθειες. Στὴν περίπτωσι τοῦ Κυπριακοῦ μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι, πὼς ὁ μαξιμαλισμὸς ἔπαιξε συχνὰ ἀρνητικὸ ρόλο. Τὸ 1948 ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις πρότεινε στοὺς Κυπρίους ἓνα συνταγματικὸ πλαίσιο ἐσωτερικῆς αὐτοκυβέρνησης. Κάθε ἄλλο παρὰ ἰδανικὸ ἦταν βέβαια ἐκεῖνο τὸ πλαίσιο. Μὰ πρόβλεπε, πὼς θὰ σχηματιζόταν ἓνα Νομοθετικὸ Σῶμα μὲ τέσσερα διοριζόμενα καὶ 22 ἐκλεγόμενα μέλη. Ἀπὸ τὰ ἐκλεγόμενα μέλη 18 θὰ ἀντιπροσώπευαν τοὺς Ἑλληνοκυπρίους καὶ τέσσερα τοὺς Τουρκοκυπρίους. Ὅμως, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Κύπριος Λεόντιος Ἱεροδιακόνου, ἐπειδὴ ἡ ἡγεσία τῶν Ἑλληνοκυπρίων πίστευε, πὼς μὲ ἀποδοχὴ τῶν συνταγματικῶν αὐτῶν προτάσεων θὰ καθίστατο πιὸ νόμιμη καὶ πιὸ μόνιμη ἡ ἀποικιακὴ διοίκησις τῆς Κύπρου, τὶς ἀπέρριψε⁷.

Τὴ δεκαετία 1950-1960 οἱ ἐλληνικὲς καὶ ἐλληνοκυπριακὲς προσπάθειες λύσης τοῦ Κυπριακοῦ κινήθηκαν ἀνάμεσα στὴ διεθνοποίηση καὶ στὶς διαπραγματεύσεις. Καὶ σ' αὐτὴ τὴ φάση τῶν ἐξελιζέων παρατηρήθηκαν πολλὲς ἀδυναμίες, πού τώρα ἐκ

6. George S. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus, 1918-1926, With a Survey of the Foundations of British Rule*, Λευκωσία 1979. Ἐπίσης τοῦ ἴδιου, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 Crisis*, Λευκωσία 1985.

7. Λεόντιος Ἱεροδιακόνου, *Τὸ Κυπριακὸ ἀπὸ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ὡς τὴν Ἀνεξαρτησίαν, στὸν τόμο: Γιώργος Τενεκίδης / Γιάννος Κρανιδιώτης (ἐπιμ.), Κύπρος, Ἱστορία, προβλήματα καὶ ἀγῶνες τοῦ λαοῦ της*, Ἀθήνα 1981, σελ. 169-170.

τῶν ὑστέρων καταγράφονται στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Στερνὴ μου γνώση νὰ σ' εἶχα πρῶτα. Αὐταπάτες γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Ὁργανισμοῦ τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν, ὑποτίμηση τοῦ τουρκικοῦ παράγοντα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὑποβάθμιση τοῦ τουρκοκυπριακοῦ παράγοντα ἀπὸ τὴν ἑλληνοκυπριακὴ ἡγεσία, ρομαντικὴ ἐμμονὴ στὸ σύνθημα «Ἑνωσις καὶ μόνον Ἑνωσις», ὅχι καλὴ γνώση τῆς προβληματικῆς τῆς αὐτοδιάθεσης, καθυστερημένη διάγνωση τῆς σημασίας τῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλυτρωτισμὸς σὲ περίοδο ἐκκαθάρισης τῆς ἀποικιοκρατικῆς κληρονομιάς, δογματικὸς διχασμὸς ἀνάμεσα στὴ διεθνοποίηση καὶ στὴ διαπραγματεύσεις (ὅχι δηλαδὴ πραγματιστικὴ ἐφαρμογὴ καὶ τῶν δύο μεθόδων), ἔλλειψη συντονισμοῦ ἀνάμεσα στὴν ἑλλαδικὴ καὶ στὴν ἑλληνοκυπριακὴ ἡγεσία, ἀντιζηλιεῖς Μακαρίου καὶ Γρίβα, ἀμαύρωση τοῦ ἥρωικοῦ ἀγώνα τῆς ΕΟΚΑ μὲ ἐγκλήματα, μετατροπὴ τοῦ Κυπριακοῦ σὲ ἀντικείμενο στενόκαρδης κομματικῆς διαμάχης, ἔλλειψη ἐλαστικότητας σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Ἀγγλους, ἐμπλοκὴ σὲ συγκρούσεις μὲ τοὺς Τουρκοκυπρίους. Ὁ κατάλογος θὰ μποροῦσε νὰ συνεχιστεῖ. Καὶ νὰ καλύψει σελίδες — ἔστω καὶ σὲ τηλεγραφικὸ στυλ.

Οἱ συμφωνίες τῆς Ζυρίχης καὶ τοῦ Λονδίνου τοῦ 1959 ἀποτελέσαν τὸ νομικὸ πλαίσιο γιὰ τὴ δημιουργία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας. Πολλὰ γράφτηκαν καὶ γράφονται, εἰπώθηκαν καὶ λέγονται γιὰ τὶς συμφωνίες αὐτές. Ἡ νηφάλια ἀποτίμησή τους προϋποθέτει διεξοδικὴ κριτικὴ ἀνάλυση τῶν κειμένων — ἀνάλυση, ποὺ ἔχω κάνει σὲ σειρὰ ἐργασιῶν μου καὶ δὲν μπορῶ νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ. Οἱ σχετικὲς ἀναπτύξεις κινοῦνται σὲ μεγάλο μέτρο καὶ στὸ χῶρο τοῦ Συνταγματικοῦ καὶ τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Ὅποιος εἶναι θερμὸς συνήγορος μιᾶς διεθνοῦς κοινωνίας βασισμένης στὸ δικαίωμα αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν καὶ στὴν προστασία ὅλων τῶν ὁμάδων καὶ ἀτόμων μὲ θεμέλιο τὴ σύγχρονες ἀντιλήψεις γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, δὲν εἶναι δυνατὸ φυσικὰ νὰ θεωρήσει τὶς συμφωνίες τῆς Ζυρίχης καὶ τοῦ Λονδίνου ἰδανικές. Ὅπως ἐπισήμανε γιὰ παράδειγμα τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ὁ Ἑλβετὸς δημοσιογράφος Hans E. Tütsch, οἱ Τουρκοκύπριοι πῆραν τότε παραπάνω ἀπ' ὅ,τι περίμεναν.

Τὸ συνταγματικὸ πλαίσιο, ποὺ συμφωνήθηκε, ἦταν περίπλοκο. Ἀπέπνεε τὴν τρομερὴ ἀμοιβαία δυσπιστία τῶν δύο πλευρῶν. Περιεῖχε τὸ σπέρμα τοῦ κινδύνου δυσλειτουργιῶν καὶ συγκρούσεων. Ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη ἦταν ἐκεῖνη ἡ διάταξη τῆς συνθήκης ἐγγύησης, ποὺ κάτω ἀπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις ἐδραίωνε τὸ δικαίωμα ἐπέμβασης καὶ χρησιμοποιοῦντο τὸ 1974 ἀπὸ τὴν Ἀγκυρὰ σὰν πρόσχημα γιὰ τὴν εἰσβολὴ στὴ μεγαλόνησο. Ἀσφαλῶς, ὅπως τονίζω στὸ βιβλίό μου «Ἱστορία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας», ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς Τουρκίας γιὰ τὴ «νομιμοποίηση» τῆς παράνομης κατοχῆς σημαντικοῦ τμήματος τοῦ ἐδάφους τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας εἶναι σαφὴ. Ἡ καθιέρωση δικαιώματος ἐπέμβασης ἔδωσε ὅμως στοὺς

Τούρκους —τὸ ξαναλέω— τὸ εὐπρόσδεκτο πρόσχημα γιὰ ὅ,τι διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου, ὅπως ὁ Theodor Veiter, ὀνομάζουν ἀδίκημα⁸.

Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πὼς οἱ συμφωνίες τῆς Ζυρίχης καὶ τοῦ Λονδίνου βασίστηκαν σὲ πολιτικὸ συμβιβασμὸ σὲ μιὰ δύσκολη στιγμή γιὰ τὴν ἐλληνικὴ καὶ ἐλληνοκυπριακὴ πλευρά. Ἄν ἐπικρατοῦσε σωφροσύνη, θὰ μπορούσαν ἴσως μὲ ἀλλαγές καὶ βελτιώσεις σὲ πνεῦμα ἀλληλοκατανόησης νὰ ὀδηγήσουν τὸ νησὶ σὲ καλύτερες μέρες. Δὲν ἐπικράτησε δυστυχῶς σωφροσύνη. Καὶ σ' αὐτὸ δὲν φταίει μόνον ὁ τουρκικὸς καὶ τουρκοκυπριακὸς ἐθνικισμὸς. Γιὰ τὴν κρίση τοῦ 1963-1964 ἔχει σημαντικὲς εὐθύνες καὶ ἡ τότε ἐλληνοκυπριακὴ ἡγεσία. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1967 ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς εἶπε στὸ Γάλλο δημοσιογράφο Eric Rouleau τὰ ἀκόλουθα λόγια: «Αἱ συμφωνίαι ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ὑπέγραψα ἐν πλήρει ὁμοφωνίᾳ μὲ τὸν Μακάριον, ἔχουν τὰ ἀσθενῆ τους σημεῖα. Καὶ ἤτο φυσικὸν νὰ ἔχουν, ἐφ' ὅσον ὑπεγράφησαν μέσα σὲ ἓνα κλίμα ἐθνικοῦ φανατισμοῦ καὶ ἀμοιβαίας δυσπιστίας. Εἶχαν ὅμως καὶ μεγάλα πλεονεκτήματα: 1) Ἀπέτρεψαν τὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἤπειλεῖτο καὶ τότε. 2) Κατέστησαν τὴν Κύπρον μετὰ μακραιῶνα δουλείαν ἐλευθέραν καὶ 3) Ἐπέτρεπαν τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς ἐλληνοτουρκικῆς φιλίας, πράγμα πού θὰ διηυκόλυνε κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου τὴν ἡρεμὸν ἀναζήτησιν τῆς ὀριστικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος. Τούτων δοθέντων εἶναι μέγα ἀτύχημα, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνεθερμάνθη καὶ πάλιν τὸ θέμα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὀπισθοδρομήσει ἐπικινδύνως»⁹.

Ὅταν τὰ ἔλεγε αὐτὰ ὁ Καραμανλῆς, ἡ ἐπικίνδυνη ὀπισθοδρομὴ, γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσε, δὲν εἶχε ὀδηγήσει ἀκόμα στὴν τραγωδίαν τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1974. Ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι τὸ ἐγκληματικὸ πραξικόπημα τοῦ «ἀόρατου δικτάτορα» Ἰωαννίδη κατὰ τοῦ Προέδρου Μακαρίου ἔδωσε στὴν Ἀγκυρὰ τὸ ἄλλοθι νὰ ἐπιβάλει τὴν *de facto* διαίρεση τοῦ νησιοῦ. Στὸ βιβλίον μου «Ἱστορία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρασίας» ἀσκῶ, ὅπως εἶναι εὐνόητο, κριτικὴ κατὰ τῆς μονόπλευρης ἀποσχιστικῆς πολιτικῆς τοῦ Τουρκοκύπριου ἡγέτη Ραούφ Ντενκτάς, τοῦ ὁποίου τὸ ψευδοκράτος ἀναγνωρίζεται μόνον ἀπὸ τὴν Τουρκία. Οἱ σχετικὲς ἀναπτύξεις ἔχουν, πιστεύω, μεγάλη ἐπικαιρότητα σὲ μιὰ περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία σὲ ὀρισμένους διεθνεῖς κύκλους καταβάλλονται φανερά ἢ κρυφά, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα προσπάθειες γιὰ μιὰν «ἀναβάθμιση» τοῦ Ντενκτάς. Ὁ Ἰωαννίδης δὲν ἐκπροσωποῦσε βέβαια τὸν ἐλληνικὸ λαό. Γιὰ τὴς

8. Theodor Veiter, Nationalitätenkonflikt und Volksgruppenrecht im ausgehenden 20. Jahrhundert, 2η ἐκδοσὴ, Βιέννη 1984, σελ. 58, 131 ἐπ. καὶ 174 ἐπ.

9. Βλ. Μωρίς Ζερεβουά, Ἡ Ἑλλάς τοῦ Καραμανλῆ ἢ ἡ δημοκρατία δυσχερής, Ἀθήνα 1972, σελ. 262.

πράξεις του δὲν εὐθύνεται ὁ λαός. Μὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ «ἀόρατου δικτάτορα» καὶ τῶν συνεργῶν του δημιούργησε καὶ γιὰ τὴν Κύπρο καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὀδυνηρὰς καταστάσεις. Ἡ ἐγκληματικὴ πράξη τῆς χούντας τοῦ Ἰωαννίδη δὲν ἀπαλλάσσει ἀσφαλῶς τοὺς Τούρκους εἰσβολεῖς ἀπὸ τὶς εὐθύνες τους. Ἡ πικρὴ ἐμπειρία τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1974 δείχνει ὅμως, πὼς στὸ ἐξωτερικὸ μέτωπο, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ, εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖοι καλομελετημένοι καὶ σῶφρονες χειρισμοὶ μὲ βάση σταθεροὺς ἄξονες καὶ μακροχρόνιες ἐπιδιώξεις.

Ὁ Καραμανλῆς ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς «Ζυρίχης». Ἀνῆκε στοὺς πολιτικούς, ποὺ τολμοῦσαν νὰ πλέουν καὶ ἀντίθετα πρὸς τὸ ρεῦμα. Ποὺ δὲν παρὰσύρονταν ἀπὸ ἐξάρσεις τοῦ θυμικοῦ. Ποὺ ἀπεχθάνονταν τὴν δημαγωγίαν καὶ τὸ λαϊκισμό. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1989 ὁ Καραμανλῆς μοῦ ἔδωσε μὲ τὴ μορφή ἀπαντήσεων σ' ἓνα γραπτὸ ἐρωτηματολόγιό μου ἓνα σκιαγράφημα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας του. Τὸ δημοσίευσα στὸ βιβλίό μου «Ἡ πολιτικὴ σκέψη τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ — Μία ἀνίχνευση», ποὺ προλογίζει ὁ Helmut Schmidt. Στὸ σχετικὸ κείμενο ὁ Καραμανλῆς ἀναφέρεται καὶ στὶς ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις. Καὶ λέει κατὰ λέξη: «Οἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Τουρκία ἔχουν μακρὰ καὶ ὀδυνηρὴ ἱστορία. Μὲ ἐνδιάμεσους σταθμοὺς τὶς δραματικὲς περιπέτειες τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας φτάσαμε στὴν δραματικότερη περιπέτεια τῆς Κύπρου. Περιπέτεια, ποὺ συνεχίζεται ἀκόμη καὶ ποὺ ὀφείλεται στὴν δολιότητα τῆς Τουρκίας ἐνισχυμένη καὶ ἀπὸ σφάλματα δικὰ μας. Ὅπως ἡ ἄκαιρη ἀνακίνηση τοῦ Κυπριακοῦ, ἡ ἀπόρριψη τῶν προτάσεων Χάρντινγκ, ἡ προσχώρηση τῆς Κύπρου στὴν ὁμάδα τῶν ἀδεδεσμεύτων καὶ τέλος ἡ πρότασις Μακαρίου γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ποὺ ἀνατίναξε τὶς συμφωνίες τῆς Ζυρίχης στὸν ἀέρα μὲ τὶς γνωστὲς καὶ ὀδυνηρὰς ἐν συνεχείᾳ ἐξελίξεις. Στὸ Κυπριακὸ θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν βέβαια καὶ τὰ ὀξύτατα καὶ ἐπικίνδυνα προβλήματα, ποὺ μᾶς δημιούργησε κακόπιστα ἡ Τουρκία στὸ Αἰγαῖο καὶ ἡ ἐκκρεμότης τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει κάποια στιγμή σ' ἐθνικὴν περιπέτεια. Πάντως ὅλες αὐτὲς οἱ διαφορές, ποὺ ἔχει ἡ Ἑλλάδα μὲ τὴν Τουρκία, ὀφείλονται στὴν δολιότητα, ὅπως εἶπα, καὶ τὴν κακοπιστίαν τῆς Τουρκίας. Προσέλαβαν ὅμως ἐπικίνδυνον ὀξύτητα καὶ κατέστησαν σχεδὸν ἄλυτες, διότι ἔγιναν καὶ στὶς δύο χῶρες ἀντικείμενον ἐσωτερικῆς δημαγωγίας. Καὶ δὲν νομίζω, ὅτι θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ διευθετηθοῦν, ἂν δὲν ὑπάρξουν κάποτε στὴν Ἀγκυρὰ καὶ στὴν Ἀθήναν κυβερνήσεις, ποὺ νὰ ἔχουν τὸ θάρρος νὰ ἀναζητήσουν μὲ ρεαλισμὸ πρακτικὰς λύσεις. Καὶ εἶναι δυνατόν κατὰ τὴ γνώμην μου νὰ ὑπάρξουν τέτοιαις λύσεις, ἂν ὑπάρξει καλὴ πίστις καί, ὅπως εἶπα, καὶ θάρρος πολιτικό»¹⁰.

10. Βλ. Παῦλος Ν. Τζεμιάς, Ἡ πολιτικὴ σκέψη τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, Μία ἀνίχνευση, 2η ἐκδόση, Ἀθήνα 1991, σελ. 180.

«'Αν υπάρξει καλή πίστις», εἶπε ὁ Καραμανλῆς. Δυστυχῶς ὅμως ἡ 'Αγκυρα ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμμένει στὰ τετελεσμένα τοῦ 1974. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ τοποθετήσῃ ἡ διεθνὴς κοινότητα τὸ Κυπριακὸ στὴ σωστή του βάση. Εἶναι πρόβλημα εἰσβολῆς καὶ κατοχῆς. Γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ ἡ 'Αγκυρα τὴν, ὅπως ἔλεγε κυνικά, «εἰρηνευτικὴ ἐπιχείρησή» της, ἐπικαλέστηκε τὴ συνθήκη ἐγγύησης τοῦ 1960. Αὐτὴ ὅμως ὑπῆρξε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς σαφῶς προβληματικὴ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Μιὰ ἐμπιστευτικὴ γνωμάτευση τοῦ Νομικοῦ Τμήματος τῆς Γενικῆς Γραμματείας τοῦ ΟΗΕ μὲ ἡμερομηνία 12 Μαΐου 1959 κατέληγε στὸ συμπέρασμα, πὼς ἀπὸ τὴ συνθήκη ἐγγύησης δὲν ἀπέρρεε καὶ δικαίωμα μονομεροῦς στρατιωτικῆς ἐπέμβασης. 'Αλλωστε ἡ ἀναγνώριση τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ὡς ἀνεξάρτητου καὶ κυρίαρχου κράτους ἀπὸ τὴ διεθνὴ κοινότητα ἀπέκλειε τὶς ξένες ἐπεμβάσεις. Τὸ ἴδιο ἦταν καὶ τὸ θεμελιακὸ νόημα τοῦ ὁμόφωνου ψηφίσματος 353 τοῦ Συμβουλίου 'Ασφαλείας τῆς 20ῆς 'Ιουλίου 1974, τὸ ὁποῖο ἀπαιτοῦσε τὸν ἄμεσο τερματισμὸ τῆς ξένης στρατιωτικῆς ἐπέμβασης στὴν Κυπριακὴ Δημοκρατία καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς συνταγματικῆς δομῆς καὶ κυβέρνησης στὴν Κύπρο.

Μερικοὶ ἀπολογητὲς τῆς τουρκικῆς ἐνέργειας χαρακτηρίζουν τὸ ψήφισμα τοῦ Συμβουλίου 'Ασφαλείας ἀντιφατικόν, γιατί ἀπὸ τὴ μιὰ μιλάει γιὰ ἀποκατάσταση τῆς συνταγματικῆς τάξης καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀπαιτεῖ τὸν τερματισμὸ τῆς ξένης στρατιωτικῆς ἐπέμβασης. Οἱ ἐπικριτὲς ἀντιπαρέρχονται τὸ γεγονός, ὅτι τὸ Συμβούλιο 'Ασφαλείας εἶχε χρέος νὰ κρίνει τὴν τουρκικὴ ἐνέργεια ὅχι μόνον ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς συνθήκης ἐγγύησης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ Χάρτη τοῦ ΟΗΕ καὶ τοῦ γενικοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. 'Εδῶ μετράει μεταξὺ ἄλλων ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἐφαρμογῆς βίας (ἄρθρο 2 ἀριθμοὶ 3 καὶ 4 τοῦ Χάρτη τοῦ ΟΗΕ). 'Ανεξάρτητα ὅμως ἀπ' αὐτὸ ἡ 'Αγκυρα δὲν ἐτήρησε καὶ τὴν ἴδια τὴ συνθήκη ἐγγύησης. 'Η προβλεπόμενη ἐκεῖ μονομερὴς ἐπέμβαση προϋπέθετε σαφῶς, ὅτι δὲν ἦταν δυνατὴ «κοινὴ ἢ συμφωνημένη δραστηριότητα» τῶν τριῶν ἐγγυητριῶν Δυνάμεων. 'Αλλὰ ἡ 'Αγκυρα διέταξε τὴν εἰσβολή, χωρὶς νὰ προσπαθῇ προηγουμένως στὰ σοβαρὰ νὰ ἐπιτύχει μιὰ σχετικὴ συνεργασία μὲ τὴν 'Ελλάδα καὶ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία. Κάποιες διαβουλεύσεις τῆς 'Αγκυρας εἶχαν τὸ χαρακτηριστὴρ ἐξασφάλισης ἄλλοθι γιὰ τὸ διεθνὲς ἀδίκημα.

Μιὰ συνεργασία μὲ τὴ μεταχουντικὴ, τὴ δημοκρατικὴ 'Ελλάδα ἦταν νοητή. Μὰ ὁ Τοῦρκος πρωθυπουργὸς Bülent Ecevit, ὁ κάποτε συντάξας κάποιους φιλελληνικοὺς στίχους, ἀρεσκόταν τώρα στὸ ρόλο τοῦ «τροπαιοῦχου τῆς Κύπρου». 'Ακόμη καὶ ὁ Βρετανὸς John Reddaway, ὁ «κακὸς δαίμων τοῦ Χάρντιγκ» κατὰ τὴν εὐστοχὴ ἐπισήμανση τοῦ 'Αγγελοῦ Βλάχου¹¹, ἂν καὶ εἶδε μὲ καλὸ μάτι τὴν πρώτη τουρκικὴ εἰσβο-

11. 'Αγγελος Σ. Βλάχος, Μιὰ φορὰ καὶ ἓνα καιρὸ ἓνας διπλωμάτης..., Δ' τόμος, 'Αθήνα 1986, σελ. 257.

λή, καταδίκασε το δεύτερο Ἀττίλα. Ἡ συνθήκη ἐγγύησης πρόβλεπε τὸ δικαίωμα ἐπέμβασης γιὰ τὸν ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τῆς ἀποκατάστασης τοῦ status quo ante. Ἐντούτοις ἡ Ἀγκυρα καὶ οἱ συνεργοὶ τῆς στὴν Κύπρο κάθε ἄλλο παρὰ κάτι τέτοιο ἐπιζητοῦσαν. Στόχος τοῦ τουρκικοῦ ἐγχειρήματος, τὸ ὁποῖο συνιστοῦσε εἰσβολὴ καὶ ὄχι ἐπέμβαση μὲ τὴν τεχνικὴ ἔννοια τῆς σύμβασης ἐγγύησης, ἦταν ἡ δημιουργία μιᾶς κατάστασης, ἡ ὁποία δὲν εἶχε τίποτα νὰ κάνει μὲ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν συμφωνιῶν τῆς Ζυρίχης καὶ τοῦ Λονδίνου.

Ἡ Ἀγκυρα πραγματοποιοῖσε τὸ μακροχρόνιο σχέδιο τῆς de facto διαίρεσης τῆς μεγαλονήσου. Περίπου 200.000 Ἑλληνοκύπριοι ἔχασαν τὶς πατρογονικὰς ἐστίες τους. Οἱ ἀγνοοῦμενοι καὶ οἱ ἐγκλωβισμένοι ὑπογραμμίζουν τὴν ἔκταση τῆς κυπριακῆς τραγωδίας. Ἡ Ἀγκυρα καὶ ἡ τουρκοκυπριακὴ ἡγεσία μεταβάλλουν τὸ δημογραφικὸ χαρακτήρα τοῦ νησιοῦ μὲ ἐποίκους ἀπὸ τὴν Τουρκία. Ἀσφαλῶς κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν πολύνεκρων συγκρούσεων ἔγιναν βιαιότητες καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὰς. Ἀσφαλῶς ὑπέφεραν καὶ πολλοὶ Τουρκοκύπριοι. Ὅμως, σὲ γενικὴ θεώρηση, τὸ κύριο θῦμα εἶναι ὁ κυπριακὸς ἑλληνισμὸς, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς μεγαλονήσου. Βέβαια ὁ ΟΗΕ ἀντιτάχθηκε καὶ μετὰ τὸ ψήφισμα 353 ἐπανειλημμένα στὴ δημιουργία διαμελιστικῶν τετελεσμένων γεγονότων στὴν Κύπρο. Ἀλλὰ ἡ Τουρκία δὲν συμμορφώνεται οὔτε πρὸς τὸ γράμμα οὔτε πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν σχετικῶν ψηφισμάτων. Ὅ,τι μετράει γιὰ τὴν Ἀγκυρα, εἶναι ἡ δύναμη τῶν ὅπλων (τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰσβολῆς καὶ κατοχῆς στὸ Βορρὰ) καὶ ἡ ἐξασφάλιση ἐδαφικῶν πλεονεκτημάτων ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ πληθυσμιακὰ δεδομένα. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἐπεκτατικῆς «λογικῆς» τῆς κατακράτησης ἀναλογικὰ διπλάσιου ἐδάφους δῆθεν γιὰ τὸ καλὸ μιᾶς μειοψηφίας ἡ Τουρκία καταπατᾷ κάθε ἀρχὴ δικαιοσύνης. Παρὰ ταῦτα καταφέρνει νὰ ξεχαστεῖ ἢ νὰ «ξεχαστεῖ» ἀπὸ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς ἡγεσίας καὶ κοινῆς γνώμης ἡ τεράστια αὐτὴ ἀδικία.

Ὁ Ἀττίλας χώρισε βίαια δύο κοινότητες, ποὺ στὸ παρελθὸν εἶχαν γνωρίσει καὶ ἐποχὲς εἰρηνικῆς συμβίωσης παρὰ τὶς ὅσες ἐθνικοθηρησκευτικὰς ἀντιθέσεις. Αὐτὴ ἡ ἐθνοκάθαρση δὲν ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὴ διεθνή κοινότητα μὲ τὴν ἀπαιτούμενη ἀποφασιστικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ ἀπόφαση. Ἡ τουρκικὴ εἰσβολὴ καὶ κατοχὴ ἔδωσε ὠθηση στὸ παλιὸ ἐθνικιστικὸ σύνθημα τοῦ «μοιράσματος», τοῦ taksim. Τὸν καιρὸ τῆς περιλάλητης παγκοσμιοποίησης ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι, ὅ,τι εὐστοχα ἐπεσήμανε τὸ 1999 ὁ ἀείμνηστος Ἀριστόβουλος Ι. Μάνεσης: «Ἀντὶ νὰ ἐνοποιεῖται τὸ διεθνὲς σύστημα, χαρακτηρίζεται ἀπὸ διασπάσεις, κατατμήσεις καὶ ἀντιπαραθέσεις, ὀφειλόμενες ἰδίως στὴν ἐξάρση τῶν μειονοτικῶν ἐθνικισμῶν». Ὁ Μάνεσης τόνιζε μὲ δξύνουα, ὅτι τὰ νέα κρατικὰ μορφώματα εἶναι τυπικὰ ἀνεξάρτητα, ἀλλὰ οἰκονομικο-

πολιτικά εὐάλωτα καὶ εὐκόλως κηδεμονεύσιμα ἀπὸ τὰ μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ κράτη¹². Ὀνόμασα τὴν παγκοσμιοποίηση περιλάλητη μὲ προφανή πικρία, γιατί δὲν εἶναι ἐπιτρεπτό νὰ ἐξαίρονται μόνο οἱ ὅποιες θετικές πλευρές της καὶ ν' ἀποσιωπᾶται ἡ ἀνέχεια τῶν καθυστερημένων χωρῶν, γιὰ τίς ὁποῖες αἰσθανόταν χρέος νὰ ὑψώσει τὴ φωνή του ὁ ἀξέχαστος Ἀγγελος Ἀγγελόπουλος.

Στὸ Κυπριακὸ πολλές αὐταπάτες ὑπῆρξαν. Καὶ ὁδήγησαν σὲ λάθη. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποφευχθοῦν στὸ μέλλον οἱ ψευδαισθήσεις. Ἡ κατάσταση εἶναι ἀπὸ πολλές ἀπόψεις ρευστή. Ἡ ἐνταξὴ τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση δίχως ἄλλο θὰ ἐνίσχυε τὴ θέση τοῦ κυπριακοῦ ἐλληνισμοῦ. Ἀλλὰ θὰ ὠφελοῦσε κοινωνικοοικονομικά καὶ τὴν τουρκοκυπριακὴ κοινότητα, ὅσο κι ἂν ἡ ἡγεσία της δὲν θέλησε μέχρι σήμερα νὰ τὸ συνειδητοποιήσει ἢ νὰ τὸ παραδεχτεῖ. Ἄν ἡ ἐνταξιακὴ πορεία δὲν προσκρούσει σὲ ἐμπόδια (π.χ. στὸν ὅρο νὰ λυθεῖ πρῶτα τὸ Κυπριακὸ), κάποιες ἐλπίδες δικαιολογοῦνται. Προϋπόθεση ὅμως μιᾶς ἐλπιδοφόρας πορείας εἶναι ἡ ἀποφυγὴ διχοτομικῶν ρυθμίσεων, μ' ἄλλα λόγια ἡ ἀποφυγὴ τῆς «βοσνιοποίησης» τῆς μεγαλονήσου. Δυστυχῶς παρατηροῦνται κάποιες τάσεις πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση — τάσεις, ποὺ δικαιολογοῦν βάσιμους φόβους. Ἡ ἐλληνικὴ καὶ ἡ ἐλληνοκυπριακὴ πλευρὰ ἔχουν χρέος νὰ προλάβουν τέτοιες ἐξελίξεις, πρὶν νὰ εἶναι πιὰ πολὺ ἄργα.

Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραγνωριστοῦν ἢ νὰ ὑποβαθμιστοῦν ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς Ἑλλάδας μὲ τίς Βρυξέλλες γιὰ τὴν ἐνταξιακὴ πορεία τῆς Τουρκίας, τὰ ὁποῖα ἐνέχουν κενά, ἀστάθμητους παράγοντες καὶ δυνατότητες ἀλλαγῆς τῆς στάσης τῶν ἐταίρων ἢ τῶν πρὸ ἰσχυρῶν ἀπ' αὐτοὺς. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα πρέπει νὰ συνειδητοποιηθεῖ, πὼς ἡ ἐναρξὴ διαπραγματεύσεων τῆς Λευκωσίας μὲ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση δὲν σημαίνει ἀναγκαίᾳ καὶ ἐξασφάλιση τοῦ ἀποτελέσματός τους. Εἶναι πιὰ προφανές, πὼς μερικοὶ ἰσχυροὶ τῶν Βρυξελῶν ἐπιχειροῦν ν' ἀναβαθμίσουν τὸ κατοχικὸ καθεστῶς στὴν Κύπρο. Παρόμοιες τάσεις παρατηροῦνται καὶ ἐκτὸς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνωσης, ἀκόμη καὶ στοὺς κόλπους τοῦ ΟΗΕ. Οἱ κρυφοὶ ἢ φανεροὶ θιασῶτες τῆς ἀναβάθμισης τοῦ ψευδοκράτους γνωρίζουν φυσικὰ πολὺ καλά, πὼς οἱ προσπάθειές τους ἀντίκεινται καὶ στὸ γενικὸ Διεθνὲς Δίκαιο καὶ στὸ Χάρτη τοῦ ΟΗΕ καὶ στὰ ψηφίσματα διεθνῶν ὀργανισμῶν καὶ στὶς συνθῆκες τῆς δημιουργίας τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας καὶ στὴ διεθνὴ δικαιοσύνη. Ὅμως ἔχουν συνηθίσει δυστυχῶς νὰ παραγνωρίζουν ἢ καὶ νὰ παραβαίνουν τίς ἐπιταγές τοῦ δικαίου.

Εἶναι θλιβερό, ἀλλὰ εἶναι ἀληθινό. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς γένεσής του τὸ Διεθνὲς

12. Ἀριστόβουλος Ι. Μάνσης, 'Ο διεθνιστικὸς ἐθνικισμὸς καὶ ἡ ἔξαρση τοῦ ρατσισμοῦ, Τὸ Βῆμα τῆς 20ῆς Ἰουνίου 1999.

Δίκαιο υπῆρξε ἀτελές. Καί ἔμεινε ἀτελές ἢ καί, ὅπως λένε μερικοί, «πρωτόγονο». Διαβάζεις γιά παράδειγμα τίς ἀναπτύξεις τοῦ καθηγητῆ τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου στοῦ πανεπιστήμιο τοῦ Tübingen Wolfgang Graf Vitzthum γιά τήν ἔννοια καί τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ κλάδου του καί διαπιστώνεις τοῦ λόγου τὸ ἀληθές. «Τὸ Διεθνές Δίκαιο εἶναι ἀσθενῶς ὀργανωμένο», γράφει ὁ διαπρεπὴς ἐπιστήμονας, ὁ ὅποιος φυσικά δὲν ἀποσιωπᾷ τὴν ἐν πολλοῖς ἔλλειψη κυρώσεων. «Ὁχι μόνο αὐτό. Στὸν πρόλογο τοῦ σχετικoῦ συλλογικοῦ συγγράμματος γίνεται λόγος εὐστοχα γιά ὑποτίμηση τοῦ κλάδου¹³. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς ὑποτίμησης εἶναι ἀναμφίβολα ἡ παραγνώριση τῆς σημασίας τοῦ κανονιστικοῦ, τοῦ ἀξιολογικοῦ στοιχείου, τοῦ δέοντος τόσο στοῦ δικαιοῦ ὅσο καί στοῦ ἠθικοῦ πεδίο¹⁴. Περνοῦμε μιὰν ἐποχὴ κρίσης τοῦ οὐμανισμοῦ, μιὰν ἐποχὴ κατανάλωτικοῦ εὐδαιμονισμοῦ, μιὰν ἐποχὴ —γιά νὰ τὸ πῶ χτυπητὰ— «μακντοναλντοποίησης» τῶν ἀξιών. Κι ἔτσι βρίσκει ὧτα εὐήκοα τὸ δῆθεν ρεαλιστικὸ κήρυγμα τῆς προσαρμογῆς σὲ μὴ συμβατὲς μὲ τὸ δίκαιο καί τὴν ἠθικὴ πρακτικὴς. Ὡστόσο οἱ καιροὶ ἀπαιτοῦν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. «Ἔργο τῆς φιλοσοφίας», λέει ὁ Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος στοῦ ἔξοχο «Φιλοσοφίας ἐγκώμιον», «εἶναι ἡ σπουδαία προσπάθεια μεταστροφῆς κάποιων κρατῶν ἀπὸ τὴν ἀναχρονιστικὴ πολιτικὴ, μὲ στόχους τὴν κατάρκτηση ἐδαφῶν ἢ τὸν οἰκονομικό, προπάντων, ἐκμεταλλευτικό, ἀνταγωνισμό ἐντὸς καί ἐκτὸς τῶν συνόρων τους, πρὸς ἠθικὰ ἐκσυγχρονισμένη πολιτικὴ γόνιμης κοινοπραξίας τῶν κρατῶν...»¹⁵.

Ἡ ἀντίσταση στοῦ κακοῦ πρέπει νὰ γίνεи μὲ φρόνηση. Χρειαζέται νηφάλια καί προσεκτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς παρατηρούμενης τάσης γιά «μαλακίη» συμπεριφορὰ κάποιων δυνατῶν ἀπέναντι στὴν Ἄγκυρα καί στοῦ ψευδοκράτους τοῦ Ντενκτάς. Ἀπαιτεῖται μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀποφυγὴ ἐξάρσεων τοῦ θυμικοῦ, οἱ ὁποῖες καί τὴν ὑπόθεση τῆς Κύπρου θὰ ἐβλαπταν καί σὲ ἀπομόνωση τῆς Ἑλλάδας θὰ ὀδηγοῦσαν. Ἀφετηρία τῆς συλλογιστικῆς γιά τὴν ἀκολουθητέα γραμμὴ πρέπει νὰ εἶναι τρεῖς θεμελιακὲς σκέψεις: Ἐνίσχυση τῆς ὁμοψυχίας στοῦ ἑλληνοκυπριακοῦ στρατόπεδο καί στίς σχέσεις Λευκωσίας καί Ἀθήνας. Μεθοδικὸς προβληματισμὸς γιά τὸ πῶς θὰ καταστεῖ δυνατό νὰ συμπεριληφθοῦν στὴν ἐνταξιακὴ πορεία οἱ Τουρκοκύπριοι, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ἄμεση ἢ ἔμμεση ἀναβάθμιση τοῦ ψευδοκράτους καί ἄμεση ἢ ἔμμεση ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν ἀρχή, πῶς τίς διαπραγματεύσεις τίς διεξάγει τὸ μόνο νόμιμο κυπριακὸ

13. Βλ. Wolfgang Graf Vitzthum (ἐπιμ.), *Völkerrecht*, Βερολίνο / Νέα Ὑόρκη 1997, σελ. V καί σελ. 33 ἐπ.

14. Περισσότερα γι' αὐτό: Παῦλος Ν. Τζερεμιᾶς, *Μαρξισμὸς καί ἱστοριογραφία στὴν Ἑλλάδα*, Μία κριτικὴ θεώρηση, Ἀθήνα 1987, σελ. 86 ἐπ.

15. Κωνσταντῖνος Ι. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφίας ἐγκώμιον*, Ἀθήνα 1999, σελ. 26.

κράτος, δηλαδή η Κυπριακή Δημοκρατία. Κι όταν αναφέρω τους Τουρκοκυπρίους, εννοῶ τους Τουρκοκυπρίους και ὄχι τους ἐποίκους, πὺ μαζὶ μὲ τὸ στρατὸ κατοχῆς στηρίζουν τὸ καθεστῶς τοῦ Ντενκτάς. Τέλος ἀπαραίτητος ὅρος εἶναι καὶ ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὸ πῶς θὰ καταστεῖ δυνατόν νὰ προχωρήσει ἡ ἐνταξιακὴ διαδικασία, χωρὶς νὰ ἐξαρτηθεῖ αὐτὴ εἴτε ἀπὸ τὴν προηγούμενη λύση τοῦ Κυπριακοῦ, εἴτε ἀπὸ τὴν ἐνταξίᾳ τῆς Τουρκίας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση. Ἄν ἐπιτευχθεῖ λύση τοῦ Κυπριακοῦ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐνταξίᾳ τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, τόσο τὸ καλύτερο. Δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ ἀναχθεῖ ἡ λύση παρὰ τὰ σαφῶς συμφωνηθέντα σὲ νομικὴ πρόθεση τῆς ἐνταξίης.

Ἡ θέση τῆς τουρκοκυπριακῆς ἡγεσίας γιὰ «δύο λαοὺς» καὶ «διπλὴ κυριαρχία» βρίσκει προφανῶς ἀπὴχηση καὶ σὲ ξένους «καλοθελητές». Γι' αὐτὸ ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα ἡ ἐπισήμανση, πῶς στὴν Ἑλβετία τὰ καντόνια κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ ἐξέχοντος συνταγματολόγου Z. Giacometti, τοῦ ὁποῖου παραδόσεις εἶχα τὴν τύχη νὰ παρακολουθῆσω καὶ ὁ ὁποῖος σφράγισε μὲ τὴ σκέψη του τὴν ἐλβετικὴ πολιτειακὴ θεωρία, δὲν εἶναι κυρίαρχα. Ἡ κυριαρχία ἀνήκει στὴν κεντρικὴ, τὴν ὁμοσπονδιακὴ ἐξουσία. Αὐτὴ ἡ ἐξουσία εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετη. Ἡ τουρκοκυπριακὴ ἡγεσία ἐπικαλεῖται πότε πότε γιὰ λόγους τακτικῆς καὶ προπαγάνδας τὸ «ἐλβετικὸ μοντέλο» παραποιώντας τὴν οὐσία του. Ὁ Πρόεδρος Κληρίδης μοῦ εἶπε σὲ μιὰ συνομιλία μας στὶς 18 Ἰανουαρίου 1996 στὴ Λευκωσία χαρακτηριστικὰ, πῶς πρότεινε στὸν Ντενκτάς νὰ γίνῃ στὴν Κύπρῳ ἀποδεκτὸ κι ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς τὸ ἐλβετικὸ Σύνταγμα. Ἀλλὰ ὁ Ντενκτάς φυσικὰ «ἀγρὸν ἠγόρασε». Γιατὶ ἐγνώριζε βέβαια, ὅτι στὴν Ἑλβετία εἶναι π.χ. συνταγματικὰ κατοχυρωμένη ἡ ἐλευθερία διακίνησης καὶ ἐγκατάστασης, ἐνῶ ἡ τουρκοκυπριακὴ ἡγεσία καὶ ἡ Ἀγκυρὰ ἐμμένουν σὲ διαχωρισμοὺς καὶ στεγανά.

Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ, πῶς στὰ ὁμοσπονδιακὰ ὅργανα τῆς Ἑλβετίας δὲν ὑπάρχει θεσπισμένη κατανομή τῶν ἀξιομάτων μὲ προκαθορισμένα ποσοστὰ γιὰ τοὺς Γερμανοελβετοὺς, τοὺς Γαλλοελβετοὺς, τοὺς Ἰταλοελβετοὺς καὶ τοὺς Ραιτορωμάνους. Τὸ θέμα ρυθμίζεται μὲ πολιτικὸς συμβιβασμούς. Κι ἀκόμα πρέπει νὰ τονιστεῖ, πῶς ἡ Ἑλβετία εἶναι ὁμοσπονδιακὸ κράτος, ὄχι ὁμοσπονδία κρατῶν. Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴν ὁμοσπονδία κρατῶν καὶ τὸ ὁμοσπονδιακὸ κράτος ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα. Ἡ ὁμοσπονδία κρατῶν δὲν εἶναι κράτος. Καὶ βασίζεται σὲ μιὰ σύμβαση, ἐνῶ τὸ ὁμοσπονδιακὸ κράτος βασίζεται σὲ Σύνταγμα. Γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς σύμβασης τῆς ὁμοσπονδίας κρατῶν ἀπαιτεῖται κατὰ κανόνα ὁμοφωνία τῶν κρατῶν-μελῶν. Ἐνῶ τὸ Σύνταγμα τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ κράτους μπορεῖ νὰ τροποποιηθεῖ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας. Ἡ Ἑλβετία εἶναι ἀπὸ τὸ 1848 ὁμοσπονδιακὸ κράτος. Προηγούμενως, ἂν ἐξαίρεσει κανεὶς τὴν ὀνομαζόμενη Helvetik (1798—1803), ἦταν ὁμοσπονδία

κρατών. "Οχι μόνο ο Giacometti, αλλά και άλλοι Έλβετοι συνταγματολόγοι¹⁶ τονίζουν, ότι τα καντόνια δεν είναι κράτη. Η θεωρία της διανεμημένης κυριαρχίας στο όμοσπονδιακό κράτος (Alexis de Tocqueville) κυριαρχούσε το 19ο αιώνα. Καθιερώθηκε στο γερμανικό Σύνταγμα (Reichsverfassung) το 1871. Υποστηριζόταν και στην Έλβετία από μερικούς συγγραφείς το 19ο αιώνα. Σήμερα απορρίπτεται από πολλούς —σέ μεγάλο βαθμό κάτω από την επίδραση του θεωρητικού του δικαίου Hans Kelsen — ως λογικώς αντιφατική¹⁷.

Άπεχθάνομαι τα δογματικά «καλούπια» κάθε μορφής. Γι' αυτό και δεν θα μιλούσα άκαμπτα και άδιαφοροποίητα για «έλβετικό μοντέλο». "Ομως μ' αυτή τη σαφή επιφύλαξη κατά κάποιο τρόπο θα μπορούσε ή Κύπρος νά ωφεληθεῖ από το «συναινετικό έθνος» των Έλβετών και νά μετατραπεῖ σέ μιάν Έλβετία της Άνατολικής Μεσογείου με την καλή έννοια, γιατί έχει και ή χώρα των Άλπεων τὰ κακά της και τὲς δυσκολίες της. Προϋπόθεση γι' αυτό είναι, ότι θά επικρατήσουν σωφροσύνη, λογική και άπαλλαγή από τὰ διάφορα ψευτοδιλήμματα και άπλουστευτικά συνθήματα. Σ' αὐτὰ συγκαταλέγεται και ή δογματική διαμάχη ανάμεσα στον «έλληνοκεντρισμό» (ή, γιά νά συμπεριληφθεῖ και ή τουρκοκυπριακή πλευρά, πὺό γενικά: «έθνοκεντρισμό») και στον «κυπροκεντρισμό». Εἶναι μιὰ διαμάχη, πὺό ἐνέχει μεγάλο κίνδυνο νά ὑπονομευτεῖ ή Κυπριακή Δημοκρατία ως κράτος άναγνωρισμένο από τή διεθνή κοινότητα και νά νομιμοποιηθεῖ τὸ τουρκοκυπριακό ψευδοκράτος.

Άν αναγκάσουμε τὸν έθνικισμό σέ ὕψιστη ἀρχή, τότε δὲν ὑπάρχει δυνατότητα εἰρηνικῆς συμβίωσης τῶν λαῶν. Καὶ δὲν μπορεῖ νά εὐημερήσει ή ἀνθρωπότητα. Ὑπάρχει μάλιστα κι ὁ κίνδυνος τῆς καταστροφῆς της. Σ' αὐτὸν τὸν άπλουστατο λόγο στηρίζω —παρὰ τοὺς ὅσους φόβους και τήν ἔλλειψη ψευδαισθήσεων— τήν αἰσιοδοξία μου γιά τὸ μέλλον. Ἐπίσης ἔχουμε παράλληλα πρὸς τὲς έθνικιστικῆς ἐξάρσεις, πὺό παρατηροῦνται, και προσπάθειες δημιουργίας ὑπερεθνικῶν ἐνώσεων. Ἄλλά θά ἔλεγα και κάτι ἄλλο: Καὶ ἐάν ακόμη κάποιος σκεπτικιστῆς ή άπελπισμένος μοῦ ἀντέτεινε, πὺό δὲν βλέπει δυνατότητα νά ξεπεραστοῦν οἱ έθνικισμοί, ἐγὼ θά συνηγοροῦσα ὑπέρ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Στὸ κάτω κάτω εἶναι χρέος τοῦ ἀνθρώπου (κι ἰδιαίτερα τοῦ λεγόμενου «πνευματικοῦ») νά ἀγωνίζεται πολλὰς φορὲς κι ἐνάντια στὸ ρεῦμα. Νά ἐνεργεῖ, ὅπως με δίδαξε ὁ Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια (1945-1947), σύμφωνα με τήν κατηγορική προσταγή

16. Ulrich Häfelin / Walter Haller, Schweizerisches Bundesstaatsrecht, Ein Grundriss, Ζυρίχη 1984, σελ. 53 ἐπ.

17. Πρβλ. Hans Kelsen, Principles of International Law, Νέα Ὑόρκη 1952, σελ. 113-114.

τοῦ Kant. "Ἡ, σὲ πιδό ζεστή, προσιτὴ στὸ λαὸ διατύπωση, σύμφωνα μὲ τὸ χριστιανικὸ «ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν».

Ὁ ἑλληνισμὸς (ὁ ἑλλαδικὸς κι ὁ κυπριακὸς) δὲν ἔχει λόγον νὰ φοβᾶται τὰ ὑπερεθνικὰ ιδεώδη. Στὴν Ἑλλάδα βρῆκε ἡ πίστη στὸν ἄνθρωπο τὴν πιδὸ ὑψηλὴ φιλοσοφικὴ καὶ ἠθικὴ τῆς ἔκφραση. Στὴν Ἑλλάδα γεννήθηκε ἡ Εὐρώπη. Στὴν Ἑλλάδα γεννήθηκε ἡ Στοά, ὁ φλογερὸς κήρυκας τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Καὶ μοιάζει σημαδιακὴ ἡ προέλευση τοῦ Ζήνωνος, τοῦ ιδρυτῆ τῆς Στοᾶς, ἀπὸ τὴν Κύπρο. Κάτι σὰν οἰωνὸς γιὰ ἓνα καλύτερο μέλλον τοῦ πολυβασανισμένου νησιοῦ¹⁸.

18. Ἐκτενέστερες ἀναπτύξεις γιὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν πεμπτοσύνα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ βρίσκει ὁ ἐνδιαφερόμενος στὸ βιβλίο: *Παῦλος Τζερμιᾶς*, Ἡ εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας στὸν ξένο κόσμος, Ἀπὸ τὴν ἐξιδανίκευση στὴν περιθωριοποίηση; Μιὰ κριτικὴ ἀνάλυση τῆς κρίσης τοῦ οὐμανισμοῦ, Ἀθήνα 1997.